

AZ EURÓPAI PUDING PRÓBÁJA, AVAGY A KISEBBSÉGI FELSŐOKTATÁS

CSANÁDY Márton

Felsőoktatási Kutatóintézet
H-1146 Budapest, Ajtósi Dürer sor 19-21.; e-mail: titkar@ella.hu

Kozma Tamás: *Kisebbségi oktatás Közép-Európában*. Budapest: Felsőoktatási Kutatóintézet-Új Mandátum Könyvkiadó, 2005.

Referátumom mottója az is lehetne, hogy „Lakótársat keresünk”, akár a szó szoros és átvitt értelmében. Hiszen Kozma Tamás új könyvének főszereplői a kisebbségek, akarva-akaratlanul „társlakói” egy országnak, és ebből fakad minden bonyodalom.

Jelen esetben azonban nem erre gondolok, hanem referátumom mottójául Cédric Klapisch 2002-ben rendezett, már-már kultuszfilmjének magyar címére utalok. Uniós Európánkban már az is önmagáért beszél, hogy a film címe franciául *L'auberge Espagnole*, míg angolul *Euro Pudding*. Nos, az idézett film keretét egy szokatlan új jelenség: az európai uniós diákcseré, az Erasmus program szolgáltatja. Ennek a filmnek van egy, a témánkat érintő kulcsjelenete. A film főhőse, egy francia diák, aki köztisztviselői állás reményében elhatározza, hogy az Erasmus program segítségével tanulmányai egy részét Spanyolországban folytatja. Erre azért van szüksége, hogy ily módon spanyolzakértővé képezhesse ki magát. Az elhatározás nyomán, valamint az egyetemi bürokráciával történt megküzdés eredményeként (ez a jelenetsor jól illusztrálhatná Kozma Tamás előző munkáját, a *Kié az egyetem?* címűt) főhősünk megérkezik Barcelonába. Ellátogatva az egyetemre rá kell döbbenjen, hogy valami nincs rendben. Amikor holland barátnője az előadáson azzal a kéréssel fordul az előadóhoz, hogy legyen szíves a külföldi diákokra való tekintettel kasztíliai spanyolt beszélni, az előadó felháborodottan válaszol: „*Ez itt Katalónia! Ha spanyol nyelven akar tanulni, menjen Madridba. Mi katalánul beszélünk*”. Nos, ki gondolta volna akár csak néhány évtizeddel ezelőtt, hogy a 21. század küszöbén az első európai uniós identitásépítő francia kultuszfilm központi gondolataként a kisebbségi oktatás létjogosultságát állítják reflektorfénybe. Ahogy akárcsak a '80-as években nehezen képzeljük volna el, hogy Spanyolországtól Litvániáig, Skóciától Moldáviáig Európa minden szegletében megjelenik a kisebbségi felsőoktatási intézmény.

Kozma Tamás a legaktuálisabb kérdések egyikéhez nyúlt.

A könyv – Kozma Tamás előző, a *Kié az Egyetem?* című művéhez hasonlóan – témáját és megközelítési módját tekintve is, újszerű és aktuális. A szociológia eszköztára mellé beemeli a kulturális antropológiáét. Persze itt nem egyszerűen az egyéni szimpátiákról van elsősorban szó, hanem arról, hogy mind Európa, mind Amerika vezető társadalomtudományi műhelyeiben a 21. század társadalmi jelenségeinek megértéséhez egyre inkább hívják segítségül a kulturális antropológiát. A hagyományos

empirikus szociológia a legtöbb kurrens kérdés megértésére csak korlátozott mértékben alkalmas. Az ezredfordulón az antropológia holisztikus szemlélete és vizsgálati módszertana sok szempontból alkalmasabbá vált a jelenségek megközelítésére. Az új jelenségek közül is kiemelkedik a kisebbségi kérdés, és természetesen ennek az egyik, vagy talán a legfontosabb aspektusa, a kisebbségi oktatás kérdése. Kozma Tamás joggal veti fel a kisebbség fogalmának jelenkori jelentése körül kialakuló értelmezési problémát. A problémát, ami a '90-es években nem más, mint egy fogalom eltérő értelmezése a különböző kultúrákban és tudományágakban, a fogalom relativizálása. Természetesen van abban igazság, hogy valamilyen értelemben mindenki tekinthető kisebbségnek, de a fogalom eredeti jelentése, különös tekintettel annak európai és közép-európai változatára, elég egyértelmű. Ha mégis a kisebbség fogalma kapcsán érdemes egy terminológiai kérdést felvetni, akkor az talán az őshonos és az újonnan bevándorolt kisebbségek különbözőségének problémája. Hiszen utóbbiak esetenként egészen másként viselkednek, mint az előbbiek. Gondolok itt arra, hogyha kimennénk a Városliget sarkára és bemennénk a négy-öt kínai étterem valamelyikébe, könnyen előfordulhatna, hogy az olvasók összes nyelvismerete sem volna elegendő az összetettebb kommunikációra. Ez nem igen fordulhatna elő a hagyományos kisebbségek esetében.

Kozma Tamás könyvéből és az esettanulmányokból számomra egy fontos tanulság bontakozott ki. Miközben mi, magyarok saját határon túli kisebbségeink kérdését – vagy legalábbis a probléma méretét tekintve – egyedi jelenségnek láttuk, amelynek megoldásáról késhegyig menő vitákat folytattak a rendszerváltást követő politika és közélet különböző szereplői, addig 1989-1990 után a kisebbségi és kisebbségi oktatási kérdések mondhatni Európa-szerte előtérbe kerültek. Sőt, a kötet ügyes szerkesztésének következtében, jól látható módon az esetek igen jelentős részében, aki egyszer az egyik oldalon, mint kisebbség vagy egy kisebbség anyanemzeteként küzd a jogaiért, az egy másik felállásban, mint többség viaskodik egy, az ő határain belül került másik szomszéd ország nemzettörődékével annak kisebbségi jogairól. Lásd a kötetben akár az osztrák-olasz és osztrák-szlovén példát, akár a német-lengyel, lengyel-litván tanulmánypárt.

Mi történt Európával a '90-es években? Azt gondolom, hogy a választ a kötet alapján röviden úgy lehetne megfogalmazni, hogy vége lett a hidegháborúnak, azaz vége lett az ideológiák háborújának. 1989-1990-ben nem egyszerűen az államszocializmus, mint ideológia (és egyben a lenini nemzetiségpolitikai illúziója) és társadalmi rendszere bukott meg, hanem alapjaiban átrendeződött a nemzetközi rendszer és ezen belül az európai hatalmi politika színpada is. Az átrendeződés egyik következménye az orosz birodalom fokozatos visszaszorulása. Ez a folyamat 1989-ben kezdődött a megszállva tartott, de teljesen be nem olvasztott kelet-közép-európai térség feladásával és folytatódott a Baltikumból történő kivonulással. Napjainkban pedig tovább folytatódik Grúziában, Örményországban, Ukrajnában és az egykori szovjet Távol-kelet többi országában. A Szovjetunióval az utolsó európai, eurázsiai birodalom, az Orosz Birodalom bukott, bukik meg. Persze, a Szovjetunió nem állt önmagában, hiszen kis imitátorokként ott voltak apródjai, Csehszlovákia és Jugoszlávia, a kis pánszláv birodalmak.

Azonban ahogy természetesen a Szovjetunió bukását sem magyarázhatjuk pusztán a nagyhatalmi vetélkedés következményeként, úgy a kisebbségi kérdés '90-es évek-

ben történő előtérbe kerülése sem pusztán a Szovjetunió bukásának következménye. Sokkal inkább mondhatjuk, hogy a folyamatok mélyén végbemenő nagy átalakulás, amely a 20. század folyamán az állam szerepét át- illetve újjá értékelt, vezetett el a hidegháború végéhez és egyben az etnikai, kisebbségi jogok előtérbe kerüléséhez is. Hiszen elég, ha csak arra gondolunk, hogy a '90-es években Nagy-Britanniában lezajlott folyamat eredményeként Skócia és Wales nagyfokú autonómiát kapott, olyannyira, hogy a legfrissebb bolognai jelentésben Skócia nem Angliával és Wales-szel együtt szerepel, hanem önállóan számol be a skót felsőoktatás európai harmonizálásáról. Ugyanígy idézhetnénk a katalán példát is. A kérdésre persze, hogy mi változott meg, igen nehéz választ adni. Ahogy Kozma Tamás is leltárt készít a felvetődő szempontokból, és tipológiákat alkot a lehetséges modellekből, úgy mi sem tehetünk mást, mint hogy további elemekkel igyekszünk gazdagítani ezek sorát.

A kötet szellemesen keretes szerkezetű. Az esettanulmányok az első rész elméleti alapvetései és a kisebbségi oktatáspolitikáról szóló harmadik rész között találhatók. Az esettanulmányok, amelyek a litvániai lengyelek, a lengyelországi németek, az olaszországi dél-tiroli osztrákok, az ausztriai szlovének, az ukrainai és romániai magyarok és végezetül a moldáviai gagauzok példáin keresztül jól szemlélteti a kisebbségi problematika bonyolult sokoldalúságát. Természetesen a hét esettanulmány nem mutathatja be a több száz európai kisebbség mindegyikének sajátos élethelyzetét, de megrajzolhatja – weberi értelemben – a legfontosabb ideáltípusokat. Hiszen a regionális nagyhatalom Lengyelország nemzetének töredéke szorult a Lengyelország népességének tizedével sem rendelkező Litvániába és a legnépesebb és legerősebb európai állam Németország töredéke Lengyelországba. Ennek a méret- és erősorrendnek az ellenkezőjére láthatunk példát délen, ahol az erdélyi magyar kisebbség létszámával közel azonos nagyságú állam, Szlovénia néptöredékének ausztriai helyzetébe nyerünk bepillantást az egyik tanulmányban, míg az európai kisebbségi politika mintapéldájaként oly sokat emlegetett dél-tiroli osztrákok helyzetébe a másik tanulmányban. Azon dél-tiroli osztrákok helyzetébe, akik hajdan volt birodalmi dicsőséggel rendelkező, de ma már csak egy közepes európai állam, Ausztria nemzettöredékeként élnek a nagyalam Olaszországban.

A kárpátaljai (ukrainai) és a partiumi (romániai) magyarok éppen így alkotnak a magyar kisebbségeken belül két erősen eltérő típust, hiszen létszámukat tekintve százhatvanezer áll szemben közel kétmillióval, s ugyanakkor az államon belüli helyzetüket és a történetüket tekintve is egészen eltérő a sorsuk. Hadd ajánljam az olvasók figyelmébe a 106. oldalon azt a rövid felsorolást melyből, megtudhatják a (János bácsi meghal és Szt. Péter elé kerül... kezdetű) híres vicc mögött rejlő hátborzongató valóságot arról, hogy hogyan változott meg nyolcvan év alatt tizenhat alkalommal az állami fennhatóság Kárpátalján.

Végezetül a hat típuspárt ismertető tanulmány után olvashatjuk a moldáviai gagauzok esetének nagyon érdekes ismertetését. Arról, hogy egy identitásában és államiságában bizonytalan országban, egy hanyatló birodalom gazdasági és politikai érdekéből, hogyan jön létre egy kisebbség autonómiája úgy, hogy az oktatás nyelvüül nem a saját nyelvét, hanem az egykor volt birodalom nyelvét, az oroszot használják.

A fenti esettanulmányok jól illusztrálják Kozma Tamásnak az első és utolsó részben megfogalmazott gondolatait.

Az első részben Kozma Tamás áttekintését adja a kisebbségi oktatáskutatás témáinak, történetének és regionális változatainak, továbbá körüljárja Közép-Európa külső és belső határainak kérdését. A Közép-Európa fejezet első részében a 'Közép-Európa' fogalom interpretatív antropológiai értelmezését adja. Bemutatja egy bevett módon használt fogalom térbeli és időbeli jelentés-változatait.

A kötet harmadik részében összegzi a tanulmányok tapasztalatait:

„A kisebbségi iskola szerepe ezért a keleti térségben a nemzeti identitás megőrzése, a nyugati térségben a kultúra fönntartása és a nyelv terjesztése.” Kozma Tamás szerint a rendszerváltás óta a közép-európai kisebbség-politikusok körében egy generációváltás zajlott le, melynek eredményeként egyrészt a keleti nézőpont helyét egyre inkább átveszi a nyugati szemlélet, másrészt a demokratizálódás eredményeként a szimbolikus politizálás helyére egyre inkább az instrumentális politizálás kerül. A harmadik utas etnikai szeparáció helyébe egyre inkább a kisebbség szociális integrációja lép. A szociális integráció eszköze és kulcsa a kisebbségi felsőoktatás.